

● HUMOR & PSYCHOANALÝZA

Kolem roku 1900 vyvolalo Freudovo učení o lidské sexualitě společenský skandál. Společnost se jen nerada smířovala s destruktivními názory vídeňského profesora a dávala si načas s oficiálním uznáním. Ještě pro surrealisty dvacátých a třicátých let byl Freud prokletým revolučním myslitelem a psychoanalýza byla jakousi hermetickou doktrínou jen pro zasvěcené. Sex byl stále ještě tajemstvím polo-průsvitného Majina závoje...

Ale po 2. světové válce se situace podstatně změnila. Objevily se bikiny a minisukně, psychoanalýza byla široce zpopularizována stejně jako nepochopitelná teorie relativity. Freudovský pojem podvědomí patří k běžným slovům každodenní hantýrky. Psychologové, psychoanalytici, sexuologové, psychiatři píší články do novin, sestavují zábavné testy, vystupují v rozhlasu a televizi. Někteří z nich se dokonce stali tak populární jako třeba herci či hvězdy pop music. Někdy v šedesátých letech dvacátého století proběhla světem velká sexuální revoluce. Něco bylo jen módou, ale něco také změnilo naše mravy. Od této chvíle se už nikomu nemusí zdát o mušli a jiných erotických fetiších, protože sex se stal veřejnou věcí. Ta krásná Maja se najednou přestala stydět, až je to člověku trochu líto. Jak se říká, Freud by se nestačil divit.

Libido je filosofický paradox! Svět možná erotikou omládl, ale psychoanalýza přece jen dost zastarala. Je to koneckonců přece jen vousatá pozitivistická věda přes veškerou úctu k velkému Freudovi. Je to přece jen věda našich otců, věda plná podivných drobností, hříček, fetišů, bibelotů, etujů a jiné veteše z konce starých časů. Leccos už musí dnes působit směšně, těžko se ubráníme smíchu. Život je vždycky rychlejší než věda a ve vědě o člověku to platí dvojnásob. S psychoanalýzou vstupuje dnešní člověk tak trochu do panoptika či zábavného kabinetu kuriozit. Af se tedy Freud ještě jednou nezlobí, ale jeho postava po karikatuře dnes přímo volá. Ochotný kustod s pěstěným plnovousem, sám Sigmund Freud, stojí před námi. Začíná prohlídka klikatého labyrintu lidských neřestí a vášní, nutkavých přání, potlačených pudů, perverzí a patologických sklonů. Člověk asi nebude docela normální tvor...

Bohužel, je to tak. Psychoanalýza totiž vážně pochybuje o normálnosti člověka. Nemáte vůbec tušení, co v nás vlastně všechno je. Pod vědomím je podvědomí a ještě hlouběji nevědomí a nahoře zase ego, které hlídá ještě superego. Základy lidské existence jsou veskrze pochybné a budme jen rádi, že nás na to někdo upozornil. Kořeny života nerozlišují mnoho mezi normálním a nenormálním, to si musí rozlišit teprve člověk sám ve svém vývoji. Přirozenost je spíše nepřirozená a patologická než přirozená a naivní v rousseauovském smyslu. Smířme se tedy s tím, že v každé vášni je něco perverzního, v každé logice něco nesmyslného a naopak v každém nesmyslu nějaká vnitřní logika. V každé ženě je kus hysterky, ať chce či nechce, a každý superman má své komplexy. A konečně: humor má často něco společného s neurózou, v lidském smíchu jsou i hodně divné věci! Přesto se ještě nemusíme přestat smát.

Freud byl přímo prototypem vídeňského občana s tradicí biedermeieru. Žádný buřič a revolucionář už vůbec ne, ale spořádaný otec šesti dětí, hlava rodiny. Ještě před svatbou napsal zamilovaný Freud své ženě přes devět set dopisů, později však vášnivost v soukromém životě bude nazývat sentimentem. Stefan Zweig nám vylíčil Freuda jako neúnavně pracující stroj, neuvěřitelný zázrak přírody, ale není to tak docela pravda. Intelektuální kázeň nebyla vůbec géniovi vrozena, musel ji houževnatě vypěstovat prací. Freud nerad poskytoval životopisné informace, aby nebyly nějak zneužity proti jeho psychoanalýze. Zvenčí není vidět naprosto nic, osobní věci jsou utajeny anebo docela prostě nejsou. Celým

životem prostupuje pravidelný rytmus usedlého člověka, který se věnuje především vědě, rodině a pro vlastní potěchu sbírá starožitnosti. Profesor Sigmund Freud bydlí skoro půl století stále ve stejném domě - Berggasse 19, Wien. Na fotografii vidíme solidní čtyřpatrový měštanský dům, který je i v Praze běžným zjevem. Životopisný román o slavném muži by asi pro nedostatek látky zašel na úbytě. Po celý týden od rána do večera práce, ovšem žádný spěch, ale pravidelný rozvrh: přednášky na univerzitě, analýzy pacientů a v noci psaní odborných knih. Jen v sobotu odpoledne partička karet ve vídeňské kavárně.

Na slovo vzatý vědec zarytě mlčí. Už tak toho bylo řečeno víc než dost. Žádné výstřednosti, žádná nevěra, to vše Freud nemilosrdně potlačil v zájmu vědy. Naprosto pravidelný život, příjemná vídeňská nuda s vídeňskou kávou a se vším všudy, co k tomu ve Vídni patří. A zase práce, práce, práce. Všechno si Freud vyřizuje sám, bez sekretářky, vlastní rukou píše dopisy a sám si vede lékařskou kartotéku. Nakonec ještě půl hodiny před spaním provádí sám na sobě analýzu.

Freudův portrét v biedermeierovském rámečku je dokonalou stylizací. Potěšit nás mohou už jen dvě věci. Také Freud trpěl neurózou a míval špatné nálady jako každý jiný smrtelník. Také Freud měl smysl pro humor, což zase každý nemá. Ta druhá věc nás ovšem eminentně zajímá.

Podle Freudova žáka Jonese zdědil Freud smysl pro humor od svého otce. Jak víme, Freud se narodil v moravském Příboru, pochází z rodiny židovského obchodníka s vlnou. A právě k židovskému prostředí patří snad odjakživa židovská anekdota. Otec tedy první naučil Freuda završovat poznání vtipem. Židovská anekdota je vždy víc než legrace, je to také kus lidové poezie, filozofický aforismus, životní moudrost s dlouhou a živou tradicí. O anekdotu, především židovskou, měl Freud zájem po celý život, sám anekdoty sbíral a zapisoval si je. Sbírka patrně nebyla určena jen pro vědecké účely.

Vtipy, slovní hříčky, anekdoty přitahovaly Freuda jako typické projevy podvědomí. Už v „Psychopatologii všedního dne“ se Freud zabývá působením nevědomých sil v případech tzv. chybných úkonů. Zapomínání, překnutí, nesprávné čtení, záměna, přehmátnutí a podobně vytvářejí často komické situace. K této psychopatologii má blízko slovní humor. Tajenky, přesmyčky, hříčky se slovy, dvojsmysly jsou prvním předpokladem vzniku anekdoty.

„Psychopatologie všedního dne“ byla knižně vydána v roce 1904. Hned o rok později se objevuje další práce s názvem „Vtip a jeho vztah k nevědomí“. Freud pokračuje ve výzkumu...

Vtip se utváří podobně jako sen nevědomou prací psychických sil. Jako příroda proměnila kdysi pod silným tlakem pravěké kapradiny, přesličky a plavuně v kamenné uhlí, tak i nevědomí zpracovává obsahy vědomí v naprosto novou kvalitu. Mezi snem a vtipem jsou ale zřejmé rozdíly. Tak sen je vždycky tajemný, poetický, nesrozumitelný, naproti tomu vtip požaduje jasné kontury a srozumitelnost. Sen se uzavírá do vlastního světa, ale vtip potřebuje naopak možnost sdělení, společenskou komunikaci. Freud říká, že vtip je tím nejsociálnějším duchovním výkonem, který směřuje k získání slasti. Někdo musí vtip vyprávět, někdo musí poslouchat a ještě někomu třetímu musí být vtip sdělen. Snad právě proto jsou v takové oblibě komické dvojice klaunů, kde třetím partnerem je samo publikum. Sen je monolog duše, ale vtip je rozšířený dialog kolektivního vědomí. Bez účasti toho třetího nejsou splněny všechny sociální funkce humoru.

Také vtip je výkon, který směřuje k uspokojení člověka. Je-li takto humor už biologicky a eroticky založen, je jasné, že pokus o vtip je trvalým nutkáním skoro každé lidské bytosti. Po čem jiném člověk touží, než po slasti? Kde ale humor není, není patrně ani touha po uspokojení hluboké vnitřní potřeby. Nedostatek humoru je tedy vážnou psychickou poruchou. Neurotický neklid naopak blahodárně

podporuje vznik vtipu. Freudova teorie není jednoduchá a je možné ji domýšlet do naprostých protikladů. Každopádně tato teorie pronikla zatím nehlouběji do věčných paradoxů humoru.

Vtipy se vynořují na povrch z hlubin nevědomí. Smích, který je doprovází, je v podstatě uvolněním nahromaděné psychické energie. Známe gigantické výbuchy smíchu podobné zemětřesení, ale známe i jemné cukání koutků potměšilých ironiků a konečně známe i smích, který se mísí s křechy, protože se i libost mísí s bolestí. Humor je zde jen společenský jmenovatel složitých vnitřních procesů, o kterých stále ještě mnoho nevíme. Smích je živý, přechod přírody do života společnosti. Vtip se prostě nedá vymyslet, vtip se rodí, vzniká skoro náhodou a přesto objektivně. Vtip je přírodní úkaz, ale také už společenská událost. Podvědomí tvoří a tiše pracuje...

Psychoanalytická teorie vtipu vznikla ve stejné době jako slavná „Tři pojednání ze sexuální teorie“. Freud měl prý oba rukopisy položeny na stolech vedle sebe a pocítoval prý zvláštní vědecké vzrušení z kontrastu obou prací. Toto lokální setkání vtipu a sexu je víc než symbolické a v podstatě už tradiční. Freudův objev, že vtip je druhem lidské rozkoše, ostatně dokládá i to, že většina vtipů se týká sexu anebo má dráždivý erotický podtext. Freud musel zákonitě na problém vtipu dříve nebo později narazit. „Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten“ zapadá do obecných souvislostí psychoanalýzy.

Freudova studie je zaměřena především na jazyk a literární projevy. K výtvarnému žánru se badatel specificky nevyjádřil. Slovní materiál byl Freudovi nejbližší, je to také materiál, který se dá třídit, sledovat ve vývoji a proměně. Mimochodem Freudova vlastní sbírka anekdot byla prý tak obsáhlá, že celá teorie vtipu se jeví vedle ní jako pouhý doplněk, tedy komentář k samotné věci. Vedle slov se ale humor projevuje také obrazy. Kreslený humor je ovšem neméně zajímavý než anekdoty.

V roce 1909 byli Freud, Jung a další psychoanalytici pozváni na vědecký kongres na Clark University do USA. Cesta lodí z Brém trvala sedm neděl, takže bylo dost času nejen k procházkám na palubě Aquitánie, ale také k hlubšímu poznání. Nastala zcela výjimečná situace: podivní pasažéři prováděli na sobě psychoanalytická cvičení, rozebírali své sny, navzájem si zkoumali soukromý život... Nebylo to ovšem vždycky snadné, z opatrnosti se vyhýbal jeden druhému, vážní vědci se schovávali před sebou jako malí kluci. Freudova podezíravost a systematická zvědavost jsou dostatečně známá fakta. Na kresbě Vladimíra Jiráňky se mění věda v zábavnou honičku...

V podobném stylu pokračují i další kresby uvnitř obálky. „Psychoanalýza“ Vladimíra Jiráňky demystifikuje Freudovo učení, ve kterém se dnes veřejnost vyzná lépe než univerzitní doktoři. Doba pokročila, psychoanalýza je vstřebána a bývalé šoky vyvolávají nanejvýš příjemné lechtání. Z intimních zkušeností se stala hesla pokroku ve slepé uličce. Co tedy dál?

Vztah mezi psychoanalýzou a humorem je i etickou otázkou dneška. Je zřejmé, že Jiráňkův Freud je už jiný člověk, než býval – je to spíše pohádkový dědeček než přísný pan profesor. Dávno už nejde o poznání, ale jen o dobrou radu. Nejen psychoanalýza, ale také humor léčí. I humor může být druhem psychoanalýzy.

JOSEF KROUTVOR

*Jiránek, Vladimír & Kroutvor, Josef: Humor a psychoanalýza.
Frenštát pod Radhoštěm, 1998.*